

Det er Junkers opfattelse, at der i 1932/33 var et magtpolitisk alternativ til Hitlers magtovertagelse, nemlig et forfatningsbrud, et statskup. Når Zentrums partiets ledelse i 1932 valgte at søge en politisk løsning med Hitler og dermed afviste at støtte planer om et forfatningsbrud, skyldtes det ifølge Junker flere forhold: det dårlige forhold til den frafaldne Zentrumspolitikere v. Papen, dets illusioner m. h. t. Hitler, men først og fremmest at det som et konfessionelt parti, d. v. s. som katolicismens politiske udtryk var bundet til den katolske kirkes statslære, således som den var blevet udviklet af pave Leo XIII omkring 1880. Som følge af dette var partiet imod en omvæltning, men tilpassede sig, når en sådan havde fundet sted; det var sket i 1918/19, og det skete igen i 1933. Derfor kan Zentrum karakteriseres ikke som et demokratisk-republikansk parti, men mere som et forfatningsparti: for partiet var statsformen principielt indifferent, afgørende var at den havde en legal basis. Denne formalistiske indstilling betød, at Zentrum i 1932 seriøst forsøgte at samarbejde med NSDAP inden for Weimarforfatningens rammer og at det osse søgte at arbejde positivt med i den »nye orden« efter 30.1.1933, således som det kom til udtryk i Zentrums støtte til Ermächtigungsgesetz. Men lå der ikke osse en politisk holdning til henholdsvis Weimarrepublik og det nye autoritære styre bag denne indstilling?

I forhold til den eksisterende forskningslitteratur om Zentrums partiets politik i Weimarrepublikkens sidste år indeholder Junkers bog ikke meget nyt; der frem sættes interessante synspunkter, hvoraf nogle må siges at være problematiske. Analysens svaghed forekommer dog at være, at Junker som følge af sin snævre fiksering på Zentrums partiets konfessionelle side og dermed på hypotesen om den katolske kirke og den katolske statslæres betydning for Zentrums politiske holdning er blevet afskåret fra at inddrage andre synsvinkler ved vurderingen af partiets politik f. eks. spørgsmålet om Zentrum og evt. osse katolicismens principielle indstilling til fascismen, til demokratiet. Bogen er derfor primært en grundig studie i den politiske katolicismes problematik; men det må dog nok siges at være et spørgsmål, om katolicismen, d. v. s. den konfessionelle bundethed, havde en så stor betydning for Zentrums partiets politik som hævdet i bogen.

Karl Christian Lammers

Helmuth Groscurth: Tagebücher eines Abwehroffiziers 1938–1940. Mit weiteren Dokumenten zur Militäropposition gegen Hitler, herausgaben von Helmut Krausnick und Harold C. Deutsch unter Mitarbeit von Hildegard von Kotze. Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte bind 19. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1970. 594 s. DM 38.–

Hans-Adolf Jacobsen (udg.): 20. juli 1944. Die deutsche Opposition gegen Hitler im Urteil der ausländischen Geschichtsschreibung. Eine Antologie, veröffentlicht durch das Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. Bonn, Wiesbaden, F. Steiner Verlag, 1969. 350 s. DM 9.80.

Begge bøger behandler aspekter ved den borgerligt-militære opposition i det nationalsocialistiske Tyskland. Dermed lægger de op til mere principielle spørgsmål angående denne opposition.

Groscurth, der var efterretningsofficer under Canaris, indtog en slags nøgleposition i den militære oppositions planlægning af et statskup i efteråret 1939 og var da og senere en af denne oppositions ivrigste aktivister, hvilket bl. a. resulterede i et selvstændigt initiativ, der var medvirkende til hans forflyttelse i februar 1940, da de fleste andre i militæroppositionen var kommet ud over det aktive putscheri. Krausnick, Deutsch og Kotze har nu udsendt en kommenteret udgave af hans private og tjenstlige dagbøger 1938–1940 samt en række andre vigtige dokumenter til den militære opposition. Dermed kastes der ikke alene lys over militæroppositionen og Groscurths rolle og holdning, men udgivelsen har osse bragt andre vigtige kilder frem, bl. a. referater af Hitlers taler til generalerne 22.8. og 23.11. 1939 samt givet oplysninger om den tyske politik i Sudeterproblemet og -krisen, der var Groscurths særlige efterretningsområde.

Udgiverne har forsynet bogen med en udførlig, men dog noget ukritisk indledning, der giver Groscurth en plads i den militære oppositions historie som »eine der entschlossensten und charakterlich lautersten Männer der Offiziersfronde« (s. 95). Denne indledning og dens vurdering af Groscurth og militæroppositionen skal diskuteres nærmere. Fordi det er utvivlsomt, at Groscurth og andre officerer kom i opposition til Hitler og det nationalsocialistiske system og osse var rede til at handle, dvs. putsche, er det væsentligt at få klarlagt, hvorfor de kom i opposition, hvilke motiver der lå bag denne holdning, og hvori deres opposition bestod for at nå frem til en karakteristik af deres opposition. Dette aspekt forekommer væsentligere end en diskussion af moralske problemer så som loyalitetsproblemet, der var en følge af edsaflæggelsen til Hitler i 1934, eller hvorvidt Halder i 1939 var rede til et attentat mod Hitler eller ej.

Groscurths opposition, der kan eftervises fra 1938, da hans dagbøger starter, kunne motiveres f. eks. *politisk* som principiel modstand imod det nationalsocialistiske system eller *moralsk* som modstand imod visse sider af det nationalsocialistiske system i praksis. Det er væsentligt i en vurdering af den militære opposition at skelne mellem disse motivkategorier, hvis det da er muligt. Groscurth beskrives som politisk interesseret: »Die konventionell negative Einstellung des Durchschnittsoffiziers zur Politik, seine formale, mit einer anti-demokratischen Gesinnung durchaus vereinbare Abstinenz von ihr (dvs. von Seeckt-idealet) ... hat die Haltung Groscurths nicht auf die Dauer, vermutlich aber nie bestimmt« (s. 23). Selv om han angiveligt var skeptisk over for nationalsocialismen og kritisk over for dens udenrigspolitiske midler, så var det dog ikke systemet som sådant, men dets »bedenkliche innere und äussere Entwicklung. Die Entwicklung des Nationalsozialismus schien ihm wohl auf einen »braunen« Bolschewismus (mit der Gefahr einer »Massenherrschaft«) hinauszulaufen ...« (s. 23 og 25), der bragte den nationalt-konservative Groscurth i opposition. Hans opposition kan derfor næppe primært siges at være politisk motiveret, men moralsk. Og dermed er der osse antydnet en forklaring på, hvorfor Groscurths opposition først startede i 1938 og ikke i 1933.

Derfor kan hans opposition karakteriseres som følger: »Seine Ablehnung des Nationalsozialismus galt jedoch keineswegs »nur« dessen Methoden, eine Einschränkung übrigens, die unbeachtet liesse, in welchem Masse diese Methoden zum Wesen des Systems gehörten. Gewiss wurde Groscurth seiner christlichen

Bindungen zufolge vom *Moralischen* her Feind des Nationalsozialismus, ohne eine spezifisch politische Gegenposition« (s. 25). Hvis Groscurths opposition gik på systemet som sådant og ikke kun dets metoder, så måtte hans opposition kunne spores fra 30. januar 1933, fordi metoderne var immanente i systemet. Men det beviser udg. ikke. Alt tyder derfor på, at det var en kritik af de nationalsocialistiske metoder, dvs. visse sider af systemets praksis (»die gegen alles Recht verstossenden Handlungen des Regimes im Innern«, s.23), der gjorde ham til modstander, nemlig kirkepolitikken, jødeforfølgelserne, krigen som middel i udenrigspolitikken.

Groscurth kom i politisk opposition af primært moralske årsager. Og det var det fascistiske systems udskejelser, ikke nationalsocialismen eller systemet som sådant, der udfordrede hans moral. Derfor afviste han efterhånden nationalsocialismen ud fra moralske motiver. Og hans vilje til handling viste, hvor langt en moralsk afvisning kunne gå. Men hvordan forholdt det sig med denne moral? Man kunne nemlig osse kalde hans moral for amoral. Eller en politisk moral. Hvorfor tænkte Groscurth og officersfæller nemlig ikke på opposition eller statskup i 1933, da det tyske demokrati blev knust? Hvorfor protesterede de ikke mod undertrykkelsen af de politiske partier og arbejderbevægelsen i 1933? Hvad havde da gjort nationalsocialismen og det III. Rige så anderledes i 1938 i forhold til 1933? Dette fører til den militære oppositions fundamentale svaghed: i 1933 havde ikke alene militæret, der var tilhænger af en autoritær statsform, men osse andre konservative kredse allieret sig med nationalsocialisterne for at bringe demokratiet til ophør, for at knuse arbejderbevægelsen. Det fascistiske diktatur blev oprettet i 1933 med støtte fra militær, erhvervsliv og konservative kredse, der kolliderede med nazisterne for at bringe Weimardemokratiet til ophør. Det var det III. Riges udvikling, osse i forholdet mellem de allierede, der bragte f. eks. dele af hæren i opposition. Fra 1937–38 kunne det nationalsocialistiske system nemlig siges at udarte, perverteres, samtidig med at de konservative allierede begyndte at miste deres indflydelse. Og da begyndte f. eks. den militære opposition at organisere sig. Denne opposition kunne dermed siges at være såvel udtryk for en moralsk afvisning af nationalsocialismens udvikling som en protest mod, at hærens interesser blev gået for nær (Fritsch-affæren). Og var motivet dermed ikke osse at redde militærets ansigt (jvf. s. 51)?

Denne baggrund forekommer vigtig for forståelsen og kritikken af den militære opposition. For var et reaktionært officerskup og -styre – uden folkelig basis – et alternativ til Hitler og nationalsocialismen? Havde officererne f. eks. tænkt sig at genindføre det demokrati, de selv havde bekæmpet i Weimarrepublikken og været med til at ophæve (jvf. Groscurths holdning under Kappputsch, hvor han tog sin afsked fra hæren, fordi officererne blev afsat af de menige – igen var hans holdning moralsk motiveret: det var et spørgsmål om hans ære, ikke om Weimarrepublikkens fortsatte eksistens, s. 18)? Det er der intet, der tyder på, selv om udg. ikke udelukker, at Groscurth f. eks. kunne udvikle sig til demokrat! Og dette forekommer afgørende for en kritisk vurdering af den militære opposition. Det er al ære værd, at officerer vælger at følge deres samvittighed og at handle derefter; men en kritisk vurdering må hævde denne samvittigheds reaktionære karakter, at officerernes moral var politisk og konservativ og at de derfor i forhold til det nationalsocialistiske system

ikke for det, der blev undertrykt i 1933, betød noget principielt alternativ, men – hvilket ikke er uvæsentligt – en metodisk ændring. Resc. kan derfor ikke tilslutte sig udg.s afsluttende vurdering af Groscurth: »Religiöse Überzeugung, selbständiges Denken, ein seltenes Mass von Zivilcourage und »eine alles Unrecht verabscheuende Gesinnung« hatten ihn, den einstigen Nationalisten, auf den Weg des Widerstandes geführt« (s. 95). Hvor var denne »alles Unrecht verabscheuende Gesinnung« i de år, da hærens passive støtte var med til at etablere det nationalsocialistiske diktatur? Det, der skete 1933–1934 var måske ikke uret for Groscurths retsbevidsthed?

Dette karakteriserer vist Groscurth og de historikere, der har føjet hans navn ind i rækken af oppositionelle officerer; militæroppositionen var ikke mindre antidemokratisk end nationalsocialisterne, den var det på en anden måde og måske ud fra andre og bedre motiver.

H.-A. Jacobsens antologi over primært ikke-tyske og tidligere publicerede vurderinger af den tyske opposition består af en række overvejende positive bedømmelser, der skal formidle billedet af et andet, et alternativt Tyskland: »Alles in allem bezeugen die veröffentlichten Beiträge in Welch hohem Masse das Ausland der Geschichte der deutschen Opposition von 1939–1944 Achtung gezollt hat« (s. 5). Medtaget er bl. a. bidrag af G. van Roon, M. Baumont og D. Melnikow, mens en kritisk holdning alene repræsenteres af G. K. Romoser. Meningen med den fra officiel tysk side støttede antologi var vel heller ikke at vise udlandets kritiske holdning til oppositionen. Derfor er det måske et spørgsmål, om denne antologi af vekslende værdi kan siges at være dækkende for udlandets syn på oppositionen i det III. Rige.

Resc. skal ikke lægge skjul på sin skepsis mht. den borgerligt-militære oppositions omfang og betydning. Selvfølgelig havde den en moralsk betydning og værdi. Men det berettiger ikke den historiske og politiske legende, der er skabt om oppositionen. Det meste af den tyske historieforskning kan siges at have bidraget til dannelsen af en legende om denne opposition, fordi den har sat moralsk værdi og integritet, begreber, der i sig selv ikke er neutrale, lig med politisk betydning og værdi. Derfor må litteraturen om den borgerligt-militære opposition siges at være kvalitativt og kvantitativt ude af proportioner med oppositionens omfang og betydning. På en måde kan man sige, at det skyldes manglende eller uklare kriterier for vurderingen af hvad, der kan kaldes opposition og modstand: en moralsk afvisning af nationalsocialismen (alle tyskere ville vel fordømme jødeudryddelserne) er ikke ensbetydende med politisk opposition mod det nationalsocialistiske system; og det forekommer at være *Gerhard Ritters* klassiske indfølelse metode (i bogen »Carl Goerdeler und der deutsche Widerstand«, 1954), der gjorde opgøret med fascismen – der blev bestemt som noget dæmonisk, umoralsk – til et individuelt sjæleligt, moralsk og dermed ikke nødvendigvis eller primært politisk opgør, der har været med til at gøre oppositionsbegrebet udflydende.¹ Den borgerligt-militære opposition mod Hitler var

¹ Jvf. Lutz Wincklers instruktive skitse: »Zur Verfahrensweise bürgerlicher Legendenbildung am Beispiel der Geschichtsschreibung über den Widerstand«, *Das Argument* 70 Sonderband: »Kritik der bürgerlichen Geschichtswissenschaft« I, 1972, s. 37–55.

ud fra dens egne forudsætninger i motiv og handling al ære værd; men dens moralske, for slet ikke at sige politiske værdi må dog vurderet ud fra f. eks. demokratiske eller socialistiske kriterier i mange tilfælde siges at være af ret tvivlsom karakter. Denne kritiske vurdering er berettiget, fordi spørgsmålet om holdningen til fascismen og modstanden imod den i sidste instans osse er et spørgsmål om holdningen til demokratiet. Og det er rimeligt at lægge dette kriterium til grund for en vurdering af den tyske opposition. Det tyske demokrati og den politiske modstand mod fascismen blev knust i 1933 bl. a. ved hjælp af dem, der senere kom i opposition; derfor må den borgerligt-militære opposition mere karakteriseres som et spørgsmål om metodiske uoverensstemmelser med nationalsocialismen end som et spørgsmål om alternative principper eller et alternativt politisk system. Et sådant synspunkt ville osse kunne blive udgangspunkt for et opgør med den myte, der er blevet skabt om oppositionen i det III. Rige.²

Karl Christian Lammers

Michael H. Kater: Das »Anenerbe« der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Studien zur Zeitgeschichte herausgegeben von Institut für Zeitgeschichte. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1974. 522 s. 3 bilag. DM 38.–.

Heinrich Himmlers SS-imperium, der var en slags stat i den nationalsocialistiske stat, gjorde gradvis krav på at beskæftige sig med dvs. kontrollere alle sider af det tyske samfundsliv. Kater har i foreliggende værk givet en grundig undersøgelse af et hidtil kun ringe udforsket aspekt, nemlig Himmlers forsøg på at få kontrol med kulturlivet og kulturpolitikken. Instrumentet hertil var institutionen »Ahnenerbe«, der blev stiftet i 1935 som et selskab til udforskning af »Geistesurgeschichte«, men som fra 1936 kom ind under Himmlers personlige stab og dermed blev et magtpolitisk instrument for Himmler. Da denne imidlertid ikke var den eneste, der havde ambitioner med henblik på at dirigere det III. Riges kulturpolitik, måtte »Ahnenerbe« kæmpe med andre organer så som »Amt Rosenberg«, ja selv andre dele af SS om denne rolle. Kater viser, at »Ahnenerbe«s ambitioner hverken lykkedes kulturpolitisk eller politisk; dette hindrede imidlertid ikke »Ahnenerbe« i – da det fra 1939 delvis skiftede funktion – at få en særdeles barsk rolle i det nationalsocialistiske system, nemlig i forbindelse med de medicinske humaneksperimenter med koncentrationslejr-fanger, ej heller i at tiltrække enkelte kendte videnskabsmænd så som f. eks. Hedebyforskeren Herbert Jankuhn. Ellers havde det dog ringe tiltrækningskraft.

² Mht. et mere kritisk syn på den tyske modstand se Walter *Schmitthenner* og Hans *Buchheim* (udg.): »Der deutsche Widerstand gegen Hitler. Vier historisch-kritische Studien von Herman Graml, Hans Mommsen, Hans Joachim Reichhardt und Ernst Wolf«, Köln Kiepenheuer & Witsch 1966 og Berndt-Jürgen *Wendt*: »München 1938. England zwischen Hitler und Preussen«, Frankfurt am Main 1965, hvor visse af de aspekter, der er diskuteret i denne anmeldelse, er taget op.